

УДК: 330.1:577.4

ЭКОСИСТЕМАЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨРДҮ БААЛОО («САЛКЫН-ТӨР» МАМЛЕКЕТТИК ЖАРАТЫЛЫШ ПАРКЫНЫН МИСАЛЫНДА)

**Омуралиева Дамира Кемеловна (0000-0002-3624-40451),
Турдумамбетова Сезим Жылкычиевна (0009-0005-5864-97471)**

К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети, Бишкек, Кыргызстан

Аннотация: Бул макала өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарынын экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрүн баалоо маселелерине арналган, "Салкын-Төр" мамлекеттик жаратылыш паркынын жер, суу, биоар түрдүүлүк, токой экосистемаларына баа берүү аныкталган жана токой ресурстары тарабынан көмүртектин жутулушунун наркы бааланган. Изилдөөнүн максаты өзгөчө корголуучу аймактарда экосистемалык кызматтардын экономикалык баасын аныктоо болуп саналат. Аталган максатка жетүү үчүн төмөндөгү милдеттерди аткаруу зарыл: экосистемалык кызматтарды баалоо ыкмаларын талдоо; сандык жана сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн индикаторлорун иштеп чыгуу; "Салкын-Төр" мамлекеттик жаратылыш паркынын экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрүнө экономикалык баа берүү үчүн чет өлкөлүк жана ата мекендик ыкмаларды талдоонун негизинде тиешелүү ыкмаларды тандоо жана изилденүүчү аймактагы экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдүн экономикалык баасын аныктоо; Нарын облусунун тургундарынын жана Нарын облусунун өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарында келген туристтердин арасында сурамжылоо жүргүзүү; өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарында жаратылышты пайдалануунун оптималдуу режимдерин аныктоо жана экосистемалардын биологиялык ар түрдүүлүгүн сактоо боюнча иш чараларды иштеп чыгуу менен изилденип жаткан аймактын ишинин келечектеги стратегиялык багыттарын жана экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдүн наркын көбөйтүүнүн жолдорун белгилеп көрсөтүү. Изилдөөнүн жүрүшүндө колдонулган ыкмалар: анализ жана синтез, статистикалык, графикалык ыкмалар, сурамжылоо жана маектешүү.

Өзөктүү сөздөр: Жаратылыш ресурстары, өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактары, жаратылыш ресурстарынын объективдүү баасы, суу ресурстары, жер ресурстары, биологиялык ар түрдүүлүк, токой ресурстары, рекреациялык кызматтар, экосистемалык кызматтар, экосистемалык кызмат көрсөтүүлөргө экономикалык баа берүү.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЭКОСИСТЕМНЫХ УСЛУГ (НА ПРИМЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «САЛКЫН-ТОР»)

**Омуралиева Дамира Кемеловна (0000-0002-3624-40451),
Турдумамбетова Сезим Жылкычиевна (0009-0005-5864-97471)**

Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина, Бишкек, Кыргызстан

Аннотация: Данная статья посвящена вопросам оценки экосистемных услуг особо охраняемых природных территорий (ООПТ), определена оценка земельных, водных, биоразнообразия, лесных экосистем государственного природного парка (ГПП) «Салкын-Тор» и оценена стоимость поглощения

лесными ресурсами углерода в данном парке. Целью исследования является определение экономической ценности экосистемных услуг на особо охраняемых территориях. Для достижения указанной цели необходимо выполнить следующие задачи: анализ методов оценки экосистемных услуг; разработка индикаторов количественных и качественных характеристик; выбор соответствующих методов на основе анализа зарубежных и отечественных подходов к экономической оценке экосистемных услуг государственного природного парка "Салкын-тур" и определение экономической стоимости экосистемных услуг на исследуемой территории; обеспечение безопасности и безопасности жителей Нарынской области и Нарынской области. туристов, посещающих особо охраняемые природные территории области; определить оптимальные режимы природопользования на особо охраняемых природных территориях и наметить будущие стратегические направления деятельности исследуемой территории и пути увеличения стоимости экосистемных услуг путем разработки мероприятий по сохранению биоразнообразия экосистем. Методы, используемые в исследовании: анализ и синтез, статистические, графические методы, опросы и интервью.

Ключевые слова: Природные ресурсы, особо охраняемые природные территории, объективная цена природных ресурсов, водные ресурсы, земельные ресурсы, биоразнообразие, лесные ресурсы, рекреационные услуги, экосистемные услуги, экономическая оценка экосистемных услуг

ECONOMIC ASSESSMENT OF ECOSYSTEM SERVICES (ON THE EXAMPLE OF THE STATE NATURAL PARK "SALKYN-TOR")

O muralieva Damira Kemelovna (0000-0002-3624-40451),

Turdumambetova Sezim Zhylkechievna (0009-0005-5864-97471)

Kyrgyz National Agrarian University named after K.I. Skriabin, Bishkek < Kyrgyzstan

Annotation: *This article is devoted to the issues of assessing the ecosystem services of specially protected natural areas (SPNA), the assessment of land, water, biodiversity, forest ecosystems of the state natural park (SNP) "Salkyn-Tor" is determined, and the cost of carbon absorption by forest resources in this park is estimated. The aim of the study is to determine the economic value of ecosystem services in specially protected areas. To achieve this goal, it is necessary to perform the following tasks: analysis of methods for assessing ecosystem services; development of indicators of quantitative and qualitative characteristics; selection of appropriate methods based on the analysis of foreign and domestic approaches to the economic assessment of ecosystem services of the state natural park "Salkyn-Tor" and the determination of the economic value of ecosystem services in the study area; ensuring the safety of residents of the Naryn region and tourists visiting specially protected natural areas of the region; determine the optimal nature management regimes in specially protected natural areas and outline future strategic directions for the study area and ways to increase the value of ecosystem services by developing measures to preserve the biodiversity of ecosystems. Methods used in the study: analysis and synthesis, statistical, graphical methods, surveys and interviews.*

Keywords: *Natural resources, specially protected natural areas, objective price of natural resources, water resources, land resources, biodiversity, forest resources, recreational services, ecosystem services, economic evaluation of ecosystem services.*

1. Киришүү

Адамдын табигый системалардан алган пайдасын системалаштыруу жана илимдеаларды баалоо аракетин 20-кылымдын экинчи жарымынан башталып, бүгүнкү күнгө чейин уланууда. Адабияттарда экосистемалардын аныктамалары да көп. Констанза, Дейли экосистемалык кызматтардын жана табигый капиталдын дүйнөлүк масштабдагы баалуулугу боюнча изилдөөлөрдүн башында турушкан. Дейли табигый экосистемалар жана аларды түзгөн түрлөр адамдын жашоосун колдогон жана канааттандырган шарттар жана процесстер катары аныктамаларды берет жана Констанза экосистемалык кызматтарды калктын түздөн-түз же кыйыр түрдө экосистемалардан алган продукция катары аныктайт (Costanza, R. d'Arge, R. de Groot et al. The value of the world's ecosystem services and natural capital // Nature, 1997. No 386. P. 253–260; Daily, G. C. (Ed.). (1997). Nature's services: societal dependence on natural ecosystems. Washington, D.C.: Island Press).

Эл аралык уюмдардын документтеринде жөнөкөй аныктама берилген: экосистемалык кызматтар – бул адамдардын экосистемалардан алган продукциясы (Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Well-being // Synthesis Report. – Washington DC: Island Press, 2005. – 160 p.). Биз экосистемалык кызматтарды экосистемадан адамдар алган продукция деп эсептеген авторлорду колдойбуз.

2. Пайдаланылган материалдар жана изилдөө ыкмалары

Изилдөөнүн максаты өзгөчө корголуучу аймактарда экосистемалык кызматтардын экономикалык баасын же наркын аныктоо болуп саналат.

Милдеттери:

- экосистемалык кызматтарды баалоо ыкмаларын изилдөө;

- индикаторлорду - экосистемалык кызмат көрсөтүүлөргө экономикалык баа берүү үчүн сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрдү иштеп чыгуу;

- «Салкын-Төр» жаратылыш паркынын экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрүнө экономикалык баа берүү үчүн чет өлкөлүк жана ата мекендик ыкмаларды талдоонун негизинде ыкмаларды тандоо жана изилденүүчү аймактагы экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдүн экономикалык баасын аныктоо;

- Нарын облусунун тургундарынын жана «Салкын-Төр» жаратылыш паркына келген туристтердин арасында сурамжылоо жүргүзүү;

- «Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркынын экосистемаларындагы биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо, изилдөө объектисинде ишмердүүлүктүн стратегиялык багыттарын аныктоо жана экосистемалык кызматтардын наркын жогорулатуу боюнча чараларды иштеп чыгуу.

Изилдөө иштеринде анализ, синтез, графиктик жана статистикалык ыкмалардан сырткары төмөндөгү ыкмалар колдонулган – туш келди тандоо, ошондой эле анкета жана интервью алуу. Изилдөө райондорун тандоо үчүн экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдүн негизги стейкхолдерлери катары жакын жайгашкан бардык айылдардын жана Нарын шаарынын тургуну болуу принциби колдонулган. Анкетага изилдөө жүргүзүлүп жаткан учурда жергиликтүү тургундардан сырткары башка өлкөлөрдөн жана аймактардан келген туристтер да катышкан. Эмпирикалык маалыматтарды топтоо экосистемалык кызмат алуучулардын чөйрөсүндө сандык маалыматтарды чогултуу жолу менен жүргүзүлдү. Бул тармакта маалыматтарды чогултуу үчүн атайын даярдалган анкеталар колдонулду.

Жаратылышты коргоо тармагында маалыматтарды чогултуу жана айрым суроолор боюнча кененирээк маалымат алуу үчүн сапаттуу жарым структураланган, фокустук интервью ыкмасы колдонулган. Интервьюда экосистемалык кызматтардын сапатын терең изилдөөгө багытталган кырдаал боюнча кошумча суроолор

берилди. Суроолор алдын ала даярдалган жана респонденттерге так окуп берилип, жооптор жазылган. Сурамжылоолордун жана интервьюлардын узактыгы 30 мүнөттөн 1 саатка чейин болгон. Жалпысынан интервьюга 10 адам, анкетага 89 адам катышкан.

3. Изилдөө натыйжалары

Коом менен жаратылыштын ортосундагы мамилелерди өнүктүрүүнүн азыркы этабында жаратылыш кызматтарынын жана ресурстарынын баалуулугун жана реалдуу экономикалык наркын аныктоо зарылдыгы келип чыгууда. Экологиялык кызматтарды көрсөтүүдө өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактары зор роль ойнойт, ошондуктан бул аймактардагы экосистемалык кызматтардын экономикалык баасын аныктоо барган сайын актуалдуу болуп баратат. Экосистемалык кызматтарга экономикалык баа берүү өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттарын тандоого, аныктоого жана аларды максаттуу башкаруу ыкмасын сарамжалдуу пайдаланууга мүмкүндүк берет.

Учурда дүйнөлүк коомчулук тез арада чечүүнү талап кылган масштабдуу экологиялык көйгөйлөргө туш болду. Курчап турган жаратылыш чөйрөсүнө болгон кыйратуучу таасир жаратылыш ресурстарынын, анын ичинде биологиялык ресурстардын түгөнүшүнө, экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдүн деградациясына алып келди, экосистемалардагы кескин, көзөмөлгө алууга мүмкүн болбогон өзгөрүүлөрдүн тобокелдигин жогорулатты. Адамдын табигый системалардан алган продукциясын же кызматын системалаштыруу жана илимде аларды баалоо аракети 20- кылымдын экинчи жарымынан башталып, бүгүнкү күнгө чейин уланууда. Бул артыкчылыктар же адамдардын жаратылыш ресурстарынан алган продукциясы «экосистемалык кызматтар» деп аталат. Стэнфорд университетинин экология илимдеринин профессору Дейли экосистемалык

кызматтарды «табигый экосистемалар жана аларды түзгөн түрлөр адамдын жашоосун колдогон жана канааттандырган шарттар жана процесстер»деп аныктайт.

Экосистемалык кызматтарды баалоо биз кандай жаратылыш капиталына ээбиз жана алынган билимди жаратылышты пайдаланууну башкаруу системасында кантип колдонсо болот деген суроолорго жооп табууга мүмкүндүк берет. Экосистемалык кызматтарды экономикалык баалоонун негизин жаратылыштан алынган продукциянын ар кандай түрлөрүнүн адам үчүн маанисин аныктоо түзөт. Башкача айтканда, мындай баа табигый капитал деп да аталат. Алынган баалоолордун негизинде, узак мөөнөттүү келечекте аймактарды пайдалануунун максатка ылайыктуулугу жөнүндө тыянак чыгарууга болот.

Экосистемалык кызматтарды экономикалык баалоо жана аны реалдуу экономикада колдонуу төмөндөгү төрт этапта ишке ашырылат:

- экосистемалык кызматты идентификациялоо;
- анын экономикалык баасын аныктоо;
- кызматтын продукциясын алуучуну же пайдалануучу аныктоо;
- экосистемалык кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөмдөрдүн (компенсациялардын) механизмин түзүү.

Биздин пикирибиз боюнча, экосистемалык кызмат экономикалык баалоого негизделген башкаруу чечимдерди кабыл алуу үчүн негиз болуп, айлана-чөйрөнү коргоо боюнча кырдаалды жакшыртуу үчүн абдан маанилүү болуп саналат. Дал ушул экономикалык баа берүүлөр экосистемалык кызматтарды сарамжалсыз пайдалануудан келип чыккан чыгымдарды аныктоого, жаратылышты коргоо тармагына тартылуучу инвестициялардын экономикалык натыйжалуулугун негиздөөгө, экосистемаларга каржылоого берилген чыгымдарды жана алардан келип чыккан натыйжаны салыштырууга, ошондой эле компенсациялык төлөмдөрдүн көлөмүн

Таблица 1. Кыргыз Республикасында өзгөчө корголуучу аймактардын жаратылыш ресурстарын экономикалык баалоо үчүн сунушталган методдордун классификациясы

№ п/п	Жаратылыш ресурстары жана экосистемалык кызматтар	Экономикалык баалоого колдонулган методдор
1	Жер ресурстары	Базар баасы, нормативдик баа
2	Токой ресурстары: жыгач жана жыгач эмес ресурстар	Базар баасы
3	Көмүртектин токойго сиңиши	Кыйыр рыноктук баалоо, наркты калыбына келтирүү ыкмасы
4	Рекреациялык ресурстар	Жол чыгымдарынын ыкмасы, базар баасы
5	Суу ресурстары	Базар баасы, нормативдик баа
6	Кызыл китепке кирбеген жаныбарлар жана өсүмдүктөр	Базар баасы, зыяндын ордун толтуруунун таксаларына негизделген ыкма
7	Кызыл китепке кирген жаныбарлар жана өсүмдүктөр	Базар баасы, "кара" базардагы бааларга ылайыктуу ыкма, зыяндын ордун толтуруунун таксаларына негизделген ыкма

Булак: Авторлор тарабынан түзүлгөн

эсептөөгө мүмкүндүк берет.

Дүйнөлүк практикада жалпы экономикалык баалуулук концепциясы бар. Бул концепциянын негизги идеясы табигый капиталдын ресурстук, жөнгө салуучу жана маданий кызматтарын эсепке алуу болуп саналат. Башкача айтканда экосистемалар аткарган бардык кызматтардын жалпы суммасы алардын экономикалык баасынын суммасы же жалпы наркы болуп саналат. Жалпы нарк табигый капиталдын аткарган кызматтарына ээ болгон аймакты пайдалануу жана пайдаланбоо наркынан турат.

Кыргызстанда экосистемалар аткарган бардык кызматтарды баалоо механизми иштелип чыккан эмес. Бул проблема боюнча чет элдик изилдөөчүлөрдөн Дейли, Констанза, Букварёва, Свиридова, Бобылевдордун жана улуттук окумуштуулардан Ражапбаевдин, Сабырбековдун эмгектерин айтууга болот. Биз бул изилдөөбүздө дүйнөлүк жана улуттук практиканы эске

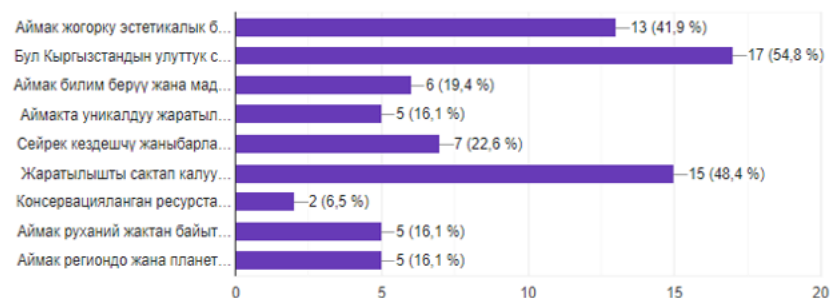
алуу менен ушул проблеманын үстүндө иштеп, өз сунушубузду берүүгө аракет кылдык. Эсептөөлөрдү жүргүзүүдө «Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркынын отчеттук маалыматтары жана изилдөөнүн жыйынтык маалыматтары колдонулду.

Өзгөчө корголуучу аймактардын ичинде ар кандай ресурстарды жана кызматтарды эске алуу менен баа берүүнүн рыноктук жана рыноктук эмес кыйыр ыкмаларын колдонуу керек, анын натыйжасында реалдуу жана объективдүү нарктык баа берилет. Бул ыкмаларды талдап чыгып, биз Кыргызстанда өзгөчө корголуучу аймактарды баалоо үчүн гана ылайыктуу болгон төмөнкү ыкмаларды сунуштайбыз (1-таблица).

Жогоруда сунуш кылынган ыкмалар «Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркындагы экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдүн экономикалык баасын эсептөөдө колдонулган. «Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркы

САЛКЫН ТӨР коргоо керек деген 3 негизги себептерди атай кетиңиз:

31 ответ

Сүрөт 1. Жаратылыш паркын сактоонун негизги себептери

Булак: Авторлор тарабынан түзүлгөн

Ички Тянь-Шандын типтүү уникалдуу жаратылышынын жана экосистемасынын маанилүү компонентин түзөт, Нарын районунун аймагында жайгашкан. 1800дөн 3000 мге чейинки бийиктикте тоо талаалары жана шалбаалары кездешет, анча чоң эмес участокторду карагай, арча жана жайылма токойлор ээлейт. Паркта биологиялык ар түрдүүлүк жогору. Бул жерде өсүмдүктөрдүн 500гө жакын түрү өсөт, сүт эмүүчүлөрдүн 22 түрү, канаттуулардын 67 түрү жашайт. Жаныбарлардын сейрек түрлөрүнүн катарына ак илбирс, түркстан сүлөөсүнү, күрөң аюу, манул, кумай, бүркүт, сакалчан, балабан кирет.

«Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркы жаратылышты коргоочу, илимий-изилдөөчү жана Кыргыз Республикасынын Өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарынын категориясына кирет. Территориясынын узундугу түндүктөн түштүккө карай 15 км, чыгыштан батышка карай 30 км. Парктын жалпы аймагы 10419,0 га түзөт. Коргоо зонасынын режими: корук зонасы – 2472,8 га; туристтик рекреациялык зона-276,4 га; чектелген чарбалык иш зонасы 7669,8 га.

Парк облустун калкынын жана келген коноктордун эс алуучу жайларынын сап башында турат. Биздин эсептөөлөр боюнча жылына 13013 адамды тейлөө мүмкүнчүлүгү бар. Рекреациялык кызмат көрсөтүүлөрдүн жылдык суммасы эсептөөлөр боюнча 368,3 миң сомду түзөт. Туристтердин сурамжылоосу көрсөткөндөй, парктын

кызматтары негизинен жергиликтүү тургундар тарабынан колдонулат. Сырттан келген туристтер келгендердин 8% гана түзсө, калгандары жергиликтүү.

Парктын жер ресурстарынын наркын аныктоодо жерлердин категориясы эске алынды. Жалпы жер аянты 10419,3 га, анын ичинен: токой жерлери - 2069,1 га (20%), токой менен капталбаган жерлер - 1200,9 га (11%), айыл чарба багытындагы жерлер (жайыттар) - 3951,5 га (38%), башка жерлер - 3226,5 га (31%). «Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркынын бардык жерлеринин жалпы наркы 62906,9 миң сомду түздү.

Жаратылыш паркынын токой менен капталган аянты-2316,5 га «Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркынын жаратылыш тарыхына ылайык токой бак-дарактары тянь-шань карагайынын (82,6%) жана сойлоп жүрүүчү арчанын (14%), бадал талдын (1%), ыргайдын (0,9%), карагайдын (0,4%) жана кайыңдын (0,3%) бадалдарынан турат. Парк боюнча бак-дарактардын жана бадалдардын кору эсептелип чыгарылып, жалпы суммасы 1456108,8 миң сомду түздү.

Парктагы бак-дарактардын дээрлик 97% ийне жалбырактуу жыгачтар, 2,7% бадалдар жана 0,3% гана майда жалбырактуу жыгачтар түзөт. Ар кандай аймактагы токойлор фотосинтез процессинде көмүр кычкыл газын сиңирип жана кычкылтек бөлүп чыгарат, башкача айтканда абаны тазалайт.

Таблица 2. «Салкын-Төр» жаратылыш паркынын экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрүнө экономикалык баа берүүнүн натыйжалары

Экосистемалык кызмат көрсөтүүлөр	Экосистемалык кызматтын түрүнө таандыгы	Экосистемалык баалуулугу, миң сом	Колдонулуучу баалоо ыкмасы
Жер ресурстары	камсыз кылуучу	51834,6	Базар баасы, нормативдик баа
Көмүртектин токойго сиңиши	жөнгө салуучу	62971,4	Кыйыр рыноктук баалоо, наркты калыбына келтирүү ыкмасы
Рекреациялык ресурстар	Маданий, эс алуу	368,3	Жол чыгымдарынын ыкмасы, базар баасы
Суу ресурстары	камсыз кылуучу	6 560,8	Жол чыгымдарынын ыкмасы, базар баасы
Токой ресурстары: жыгач ресурстары жана жыгач эмес ресурстар	камсыз кылуучу	1456108,8	Базар баасы
Биоартүрдүүлүк	камсыз кылуучу	10 780,1	Базар баасы, зыяндын ордун толтуруунун таксалагына негизделген ыкма
Көчөттөрдү сатуу	камсыз кылуучу	23,0	Отчеттук баа
Токой продукциясы (отун)	камсыз кылуучу	22,5	Отчеттук баа
Итого		1588716,0	х

Булак: Авторлор тарабынан түзүлгөн

Токой экосистемасы берген мындай кызматтар анын өзүнөн тышкары токой ресурстарынын кыйыр наркын эсептөө үчүн колдонулушу мүмкүн. «Салкын-Төр» паркынын токой ресурстарынын баалуулугун токойдон көмүр кычкыл газын сиңирүү жөндөмдүүлүгү боюнча эсептөөнүн негизине ийне жалбырактуу жана жалбырактуу породадардын дарактарынын биологиялык өнүмдүүлүгүнүн орточо көрсөткүчтөрү коюлган, алар вегетациялык мезгилде 2025 тонна/га көмүр кычкыл газын же 5,5 тонна/га көмүртекти сиңирүүгө жөндөмдүү. Ошентип, «Салкын-Төр» жаратылыш паркы 12740,8 тонна көмүр кычкыл газын кайра иштетип чыгып, бул багытта 62971,4

миң сомдук кызмат көрсөтө алат.

Учурда парктын аймагында канаттуулардын 67 түрү, сүт эмүүчүлөрдүн 22 түрү, сойлоп жүрүүчүлөрдүн 4 түрү жашайт. Жаныбарлар дүйнөсүндө өзгөчө орунду Кызыл китепке кирген жаныбарлар ээлейт. «Салкын-Төр» паркында бул жаныбарлардын төмөнкү түрлөрү жашайт: барс, балобан, суусар, аюу жана сүлөөсүн. Нарын районунда жашаган калктын, паррка эс алып келген туристтердин арасында паркта биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жөнүндө сурамжылоо жүргүзүлгөн.

Эс алууга келгендердин 41,9% парктын аймагын эстетикалык баалуулугу жогору жер, 16,1% - уникалдуу жаратылыш аймагы, 22,6% - эндемикалык жаныбарлар

сакталып калган аймак деп эсептейт, жергиликтүү калктын 48,4% бул парктын табиятын сактоо керек деп эсептейт, 54,8% - бул паркты бүткүл өлкөнүн сыймыгы деп эсептейт.

Биздин эсептик маалыматтарга ылайык «Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркынын жаныбарлар дүйнөсүнүн жалпы суммасы 10780,1 миң сомду түзөт.

Парктын аймагынын гидрогеографиялык тармагын Нарын-Тоо кыркаларындагы мөңгүлөрдөн жана кар көчкүлөрүнөн пайда болгон көптөгөн суулар түзөт. Аларга төмөдөгү дарыялар жана агын суулар кирет: Теке-Секирик, Алыш, Кур-Сай, Кургак, Дөбөлү, Куу-Дөнгөч. Парктын аймагында Ат-Жайлоо капчыгайында аянты 0,5-1,0 га жакын мөңгүлүү көлмөлөр жайгашкан, көлмөлөр терең эмес, кыш мезгили түбүнө чейин тоңот. Парктын аймагында 30га жакын булак бар. Жер астындагы суулар жакшы ичүүчү сапаттарга ээ жана таза. Биздин эсептөөлөргө ылайык, «Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркында 6560,8 миң сом суммасындагы суу ресурстары бар.

Жаратылыш паркынын экосистемалык кызматтарынын жалпы суммасы 2-таблицада чагылдырылган. Экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдүн наркы жөнүндө жалпыланган маалыматтарды алуу үчүн, биз эсептеген бардык кызмат көрсөтүүлөрдүн суммасын жана кошумча каржылоо булактары боюнча отчеттук маалыматтарды жалпылайбыз. Парктын финансылык отчетторунан биз төмөнкү суммаларды киргиздик: көчөт жана отун сатуудан жаратылыш паркы жыл сайын 45,5 миң сом алат, ижарачыларга жерлерди ижарага берүүдөн парктын бюджетине 45,1 миң сом түшөт.

Бардык экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдүн суммасын эсептөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, «Салкын-Төр» мамлекеттик жаратылыш паркынын экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрүнүн жалпы суммасы 1588716,0 миң сомду түзөт.

4. Талкуулоо

Биздин эсептөөлөр жана алынган жыйынтыктар изилденип жаткан аймактарда биринчи жолу аныкталып жаткандыктан башка авторлор менен салыштырууга болбойт. Сабырбековдун изилдөөлөрүндө «Чон-Кемин» мамлекеттик жаратылыш паркынын экосистемалык кызматтарынын экономикалык баасы аныкталган (Сабырбеков Р. Экспресс оценка экосистемных услуг государственного природного парка «Чон-Кемин». – Бишкек, 2017. – 40 с.). Ыкмалары жактан жер жана суу ресурстарынын баасын эсептөөдө биз колдонгон ыкмаларда окшоштуктар бар. Алсак, нормативдик ыкма боюнча эсептелген ресурстардын баасы. Бирок, биздин эсептөөлөрдүн айырмачылыгы региондук нормативдер колдонулгандыктан изилденип жаткан аймактагы ресурстардын баасы тагыраак аныкталгандыгында болуп жатат. Демек, бул кызмат көрсөтүүлөрдүн суммасы объективдүү баада аныкталды дегенди билдирет. Ал эми рекреациялык кызматтарды аныктоодо биздин ыкма бул автордукунан кескин айырмаланып турат.

Ражапбаевдин изилдөөлөрү суу ресурстарынын баасын аныктоого арналган. Биз бул автордун менен нормативдик бааны колдонуусун колдоо менен, региондун шартына бул ыкманы адаптациялап, ресурстун баасын тагыраак аныктоону камсыз кыла алдык (Ражапбаев М.К. Методические рекомендации по оценке стоимости лесных земель в Кыргызской Республике. – Бишкек, 2010. – 42 с.).

5. Корутунду

Экосистемалык кызмат көрсөтүүлөр кенири колдонулуп жатса дагы, аларды адекваттуу баалоо колго алынган эмес, башкача айтканда татыктуу баасы аныкталбай келүүдө. Экосистемалардын реалдуу экономикалык баалуулугун, ресурстардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн наркын жалпысынан баалоо, экосистемаларды сарамжалсыз пайдаланууну төмөндөтүп, бул кызмат көрсөтүүлөрдүн рыногун түзүүгө жана

жаратылыш системаларын сактоого мүмкүнчүлүк түзөт. Ошондой эле экономикалык баалоо экосистемалык кызмат көрсөтүүлөрдүн маанилүүлүгүн түшүнүүгө жардам берет.

Экономикалык баалоо табигый кызматтардын баасын толук аныктоого кызмат кылат, ал эми бул аныкталган баа жаратылышты калыбына келтирүү жана зыянды болтурбоо максатында аткартылган иш-чараларга кетүүчү чыгымдарын аныктоодо абдан маанилүү. Ошондуктан акыркы жылдары экосистемаларды изилдөө экономика үчүн ресурс булагы катары гана эмес, адамдын жашоосу үчүн ыңгайлуу шарттарды камсыз кылган булак катары да популярдуулукка ээ болуп жатат деп айтууга толук негиз бар.

6. Шилтемелер:

1. Бобылев С.Н., Горячева А.А. Идентификация и оценка экосистемных услуг: международный контекст // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2019. – Т.14. – № 1. – С. 225-236. <https://cyberleninka.ru/article/n/18058229>

2. Costanza, R. d'Arge, R. de Groot et al. The value of the world's ecosystem services and natural capital // *Nature*, 1997. No 386. P. 253–260.

3. Groot, R. D., Fisher, B., Christie, M.,

Aronson, J., Braat, L., Haines-Young, R., & Ring, I. (2010). Integrating the ecological and economic dimensions in biodiversity and ecosystem service valuation. In: Kumar, P. (Ed.): *The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB): Ecological and Economic Foundations*. London, Washington: Earthscan. – 40 p.

4. Daily, G. C. (Ed.). (1997). *Nature's services: societal dependence on natural ecosystems*. Washington, D.C.: Island Press.

5. Сабырбеков Р. Экспресс оценка экосистемных услуг государственного природного парка «Чон-Кемин». – Бишкек, 2017. – 40 с.

6. Ражапбаев М.К. Методические рекомендации по оценке стоимости лесных земель в Кыргызской Республике. – Бишкек, 2010. – 42 с.

7. Экосистемные услуги России: прототип национального доклада. Т. 2. Биоразнообразие и экосистемные услуги: принципы учёта в Российской Федерации / Ред.-сост.: Е.Н. Букварёва, Т.В. Свиридова. – М.: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2020. – 220 с.

8. Millennium Ecosystem Assessment. *Ecosystems and Human Well-being // Synthesis Report*. – Washington DC: Island Press, 2005. – 160 p.